

Семенкова Н.І.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Смєсова В.Л.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ УСНИХ ПРАВОЧИНІВ

Досліджується юридичний зміст усного правочину. Розкривається проблематика визначення даного поняття в сучасному цивільному законодавстві. Аналізуються негативні економічні наслідки заключення усних правочинів. Розглянуто практичний досвід застосування як усного, так і письмового правочину в міжнародному законодавстві і господарській практиці України. Прозорість та ефективність судового вирішення конфліктів, що виникли у процесі здійснення усних правочинів, залежать від поведінки людей, які їх безпосередньо заключають, наявності свідків і доказової бази, яку надасть кожна сторона в цій справі. На основі наукового аналізу теоретичних і практичних напрацювань у зазначеній сфері дослідження запропоновано законодавчо закріпити механізм реалізації усних правочинів та захисту економічних інтересів суб'єктів-учасників.

Ключові слова: економічні інтереси, захист прав, письмовий правочин, право, усний правочин.

Постановка проблеми. У будь-якій сфері суспільного, економічного, політичного життя кожен індивід, суб'єкт, держава є безпосередніми учасниками заключення і укладання правочинів. Згідно з ч. 1 ст. 202 ЦК України останні, виступаючи за своєю природою юридичними актами, що здійснюються з метою набуття, зміни і припинення різного виду (цивільного, господарського, адміністративного тощо) прав та обов'язків, можуть бути вчинені в усній або в письмовій формах відповідно. Досить часто в повсякденному житті актори не усвідомлюють або не приділяють необхідної уваги тому факту, що паралельно зі звичною для них економічною і соціальною поведінкою вони стають безпосередніми учасниками правовідносин. Одночасно у випадку виникнення суперечливих моментів, які потребують захисту їх прав та інтересів, актуальним стає вирішення нагальних питань, конфліктів і протиріч законним шляхом для їх захисту як учасників правовідносин. Відповідно, кожна зі сторін конфлікту повинна володіти всіма необхідними документами, аргументами, які стануть доказами її правоти [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз дійсності правочину з дотриманням його форми відповідно до цивільного законодавства проводили такі вітчизняні вчені, як:

Борисова Ю., Буртин-Бока Н.С., Грудницька С.М., Давидова І., Євміна І.Л., Йоффе О.С., Кухарева Г.П., Орач Б.Й., Пастернак В.М., Підпригора А.О., Тищик Б.Й., Філатова Н., Харитоновна Е.О. та ін. Зокрема, приділялася достатня увага вивченню наявних форм правочинів, з'ясуванню, які з них будуть більш доречними та пристосованими до умов сучасного світу. Також фокус уваги науковців був зосереджений у сфері судової практики, реалізації правочинів та умов їх доказу в суді, обґрунтуванню шляхів практичного врегулювання правочинів у системі чинного законодавства. Одночасно більш глибокого наукового аналізу потребує така форма правочину, як усний правочин, проблематика якого залишається майже не розглянутою у вітчизняній юридичній науці.

Постановка завдання. Відповідно, метою статті є обґрунтування юридичного змісту усного правочину, визначення проблем та пошук шляхів підвищення ефективності його практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Питання юридичного визначення правочинів, на наш погляд, характеризують найбільший пласт досліджень вітчизняних науковців-цивілістів і одночасно найбільший обсяг норм цивільного законодавства. Загальні вимоги щодо їх укладення, правомір-

ність, наслідки, законодавчо закріплені форми – всі ці та багато інших дефініцій є характеристиками найважливіших аспектів процесу укладання правочину.

На наш погляд, слід звернути увагу саме на специфіку форм вчинення правочину. Певні аспекти зазначеного питання регламентуються ст. 205 ЦК України, а саме мається на увазі норма про те, що правочин як акт вільного волевиявлення особи може вчинятися у двох формах – усній чи письмовій. Одночасно, законодавець визначає в якості останньої також й електронну форму правочину. Специфіка останньої полягає в тому, що особа може через електронні носії вчинити волевиявлення, яке може бути реалізоване у формі телеграми, електронного листа, факсового та мережевого повідомлення, якими сторони обмінюються. Засвідчується такий правочин електронним підписом особи [2, с. 4].

Сторони як вільні учасники цивільного і господарського процесу мають право обирати зазначені форми укладання, якщо інше прямо не обмежується законом. Крім того, якщо для правочину не встановлена обов'язкова письмова форма, він буде вважатися вчиненим у тому випадку, коли сторони засвідчать свою волю щодо настання певних юридичних фактів, наявності в зазначеній дії юридичного складу або юридичних наслідків. Зазначена воля може виражатися також і в мовчанні [3]. Будь-який правочин є формою волевиявлення інтересів і потреб людини без викривлення його змісту, форми, суб'єктивної сторони тощо. Недотримання зазначених умов є підставою вважати правочин недійсним [4, с. 27].

Усні правочини досить розповсюджені серед фізичних осіб. Крім того, вони характерні і для господарської практики, наприклад, у разі проведення так званих разових (коротких) угод суб'єктами господарювання, хоча останні і не регламентовані законодавчо. Усні правочини є фідучіарними, тобто не потребують подальшого доказування [5, с. 298].

На перший погляд, в усному правочині все здається зрозумілим – є чітке визначення зобов'язань сторін, терміну їх виконання. Одночасно практична реалізація усних правочинів пов'язана зі значною кількістю проблемних питань щодо узгодження конфліктів інтересів сторін, відсутності їх нормативного врегулювання. Згідно з ч. 1, 3 ст. 206 ЦК України усно вчиняються правочини, які на момент їх здійснення вже виконуються [3].

Однак правочини, які обов'язково повинні мати нотаріальне посвідчення та (або) державну

реєстрацію, а також правочини, для яких недотримання їх форми буде спричиняти визнання їх недійсними, потребують окремого розгляду й уточнення щодо їх переліку, процедури їх укладання, вільного волевиявлення сторін та факту їх засвідчення.

Правочини, які реалізуються через заключення різного виду цивільних і господарських договорів, обов'язково повинні бути укладені в письмовій формі, хоча можуть за згодою обох сторін бути усними, однак якщо це не буде суперечити самому договору чи закону.

На наш погляд, вчинення правочину усно практично унеможлиблює спосіб його доказу в суді. Згідно з висновками практикуючих фахівців проблемою є те, що суд у зазначених справах ґрунтує своє рішення лише на довірі тій або іншій стороні. Як вже зазначалося, законодавець дозволяє вчинити правочини в усній формі, які повністю реалізуються на момент вчинення. Однак якщо такі правочини укладаються між особами на довірі один до одного, то постає питання: навіщо їм потрібний захист, коли самі суб'єкти не допускають можливості невиконання такого правочину? Особа, подаючи відповідний позов до суду про захист своїх прав, повинна надавати певні матеріали (докази). Суд, у свою чергу, досліджує їх у ході судового розгляду справи. Спираючись лише на допит обох сторін та свідків, на наш погляд, неможливо винести правильне рішення про дійсність правочину. Звичайно, закон конкретизує, які правочини обов'язково повинні мати письмову форму, однак заперечувати проти вчинення усних правочинів також не може.

Проведений нами аналіз судової практики, зокрема Рішення в Цивільній Справі № 2018/2-479/11 від 12.04.2011 р. Київського районного суду м. Харкова про визнання правочину недійсним та удаванним, дозволяє дійти висновків, що до апеляційного суду звернулась ОСОБА 1 за позовом до ОСОБИ 2, ОСОБИ 3 з вищевказаними вимогами. Відповідно до змісту матеріалів зазначеної справи зрозуміло, що був наявний факт прихованого (удаваного) договору позики.

Згідно зі ст. 1046 ЦК України договір позики – це правочин, щодо якого одна сторона передає у власність іншій стороні кошти або інші речі. А позичальник відповідно зобов'язується повернути позичодавцеві таку ж суму коштів, яку позичав, або таку ж кількість речей, що характеризуються такими ж властивостями, якими користувалися позичені речі. Договір позики вважається укладеним із моменту передання грошей

або інших речей, визначених родовими ознаками. Однак через те, що у справі було відсутнє письмове закріплення правочину, судити про його удаваність суд підстав не мав, і, виходячи з цього, відмовив у позовних вимогах.

Отже, із зазначеного рішення суду виходить, що договір неможливо було визнати дійсним або недійсним через те, що немає письмового підтвердження його чинності, а спираючись на докази обох сторін, неможливо ґрунтовно з'ясувати природу правочину та винести рішення.

Ще одну подібну справу розглядав 23 листопада 2016 р. Тетіївський районний суд Київської області про визнання дійсним договору завдатку і стягнення грошової суми. ОСОБА 1 звернулась з позовом до ОСОБИ 2 і просила стягнути з Відповідача певну грошову суму. Позивач повинен був продати недобудований будинок із земельною ділянкою, однак не мав на нього ніяких документів, тому між сторонами був укладений усний договір купівлі-продажу. Позивач сплачував грошові кошти, однак Відповідач ніяких своїх усних обіцянок не виконав. Одночасно завдатки, які надавались Відповідачу, підкріплені розписками Позивача, тому суд, спираючись на зазначені докази, мав усі підстави винести правильне, обґрунтоване рішення.

Отже, виходячи із судової практики, можна зробити висновок, що в інтересах будь-якої особи є укладання саме письмових, а не усних правочинів, тому що у вітчизняному законодавстві відсутній механізм реалізації і захисту інтересів сторін у випадках заключення останніх.

Законодавство захищає права і свободи людини і громадянина відповідно до норм Конституції України, суди реалізують свої функції відповідно до чинного законодавства і також в інтересах народу України [6]. З цього прямо випливає наступна теза: якщо держава в особі судового органу влади захищає права і свободи людини і громадянина, спираючись на чинне законодавство, яке відповідає моральним засадам суспільства, виконує захисну функцію, то існує необхідність чіткого врегулювання зазначених протиріч, шляхів їх вирішення через розробку інструментів та механізму правового захисту вчинення усних правочинів.

Аналіз міжнародного законодавства дозволяє дійти висновків, що демократичні держави беруть за основу вільний вибір сторонами форми укладання правочинів. До питань щодо більш прийнятної форми правочину зверталися ще у Стародавньому Римі, пізніше зазначені правові

відносини досліджував відомий юрист-цивіліст Д. Мейер.

Якщо співвідносити українське законодавство і законодавство інших країн, то бачимо, що новелою вітчизняного права є втілення в Україні в життя електронного правочину. Згідно з § 312b Цивільного уложення Німеччини загальнозживаною є саме остання форма угоди.

Повертаючись до проблеми вибору сторонами угоди форми правочину (усної чи письмової), зауважимо, що в зарубіжній юридичній практиці відсутній жорсткий механізм директивного примусу сторін до форми правочинів. Відповідно ст. 129 ЦК Бразилії сторони вільно обирають зручну для себе форму угоди за винятком, коли закон її прямо не передбачає. Ст. 143 ЦК Перу містить наступне правило: якщо закон не встановлює конкретної форми угоди, то сторони вчиняють її на власний розсуд, як зручно для них.

Таким чином, можемо підсумувати, що право більшості країн головним принципом правочину висуває автономію волі сторін. Останнє було закріплене ще в Римській конвенції 1980 р. про право, яке застосовується до договірних зобов'язань. Із норм зазначеної конвенції вибір форми правочину сторонами повинен бути конкретизований в умовах договору, обставинах справи або прямо з них випливати.

Ще одним прикладом є Віденська конвенція про договори купівлі-продажу, в якій зазначено, що від сторін не вимагається під час укладання договору дотримання письмової форми. При цьому вважається, що доказати усний правочин можливо буде в будь-який спосіб, включаючи показання свідків. Отже, із вищезазначеного випливає, що для світового господарства і міжнародного співтовариства першоосноюю укладання правочинів є воля сторін, з чого проголошується принцип укладання угод через вільне волевиявлення з вільним вибором форми правочину їх сторонами.

На нашу думку, відсутність ефективного механізму застосування усних правочинів та їх правового захисту в Україні зумовлена тим, що у людей наявний низький рівень правосвідомості, остраху правової відповідальності, що підкріплюється значною кількістю колізій в нормах права та корумпованою судовою системою.

Для вирішення зазначених проблем у чинному законодавстві, на наш погляд, необхідно більш ґрунтовно визначити механізм їх судового розгляду. Крім того, існує необхідність підвищення правової культури громадян через куль-

тивацію правосвідомості, підвищення рівня правових знань і правових установок у суспільному і господарському житті, розвиток довіри один до одного, що властиве демократичним країнам світу. Коли одна сторона бажає укласти правочин з іншою стороною, вона повинна бути впевненою, що останній буде виконаний обома сторонами. В Україні ж гарантії добросовісності іншої сторони відсутні. Тому пропонуємо передбачити в законодавстві норми, які будуть спрямовані на захист прав осіб, які вчиняють усний правочин, а з метою страхування виконання зобов'язань і захисту своїх інтересів рекомендуємо вчиняти правочини з подальшим їх засвідченням у письмовій формі.

Мін'юст України дає роз'яснення, що на вимогу фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально посвідчений [1], однак багато людей про це навіть не здогадуються. Одночасно суб'єктам правочинів обов'язково слід враховувати можливість визнання недійсним правочину через порушення жорстко регламентованої законом форми (простої або нотаріальної) для певних правочинів. Правочин має бути реально спрямований на виникнення обумовлених ним правових наслідків, тобто його необхідною умовою є єдність волі й волевиявлення. Волевиявлення, здійснене без мети вчинення правочину, а лише для виду або для прикриття іншого правочину, впливає на дійсність правочину [7, с. 217].

Дотримання всіх вищезазначених умов підвищує гарантію та захищеність прав та свобод людини, спрощує процедуру доказу в судах усних домовленостей. Дійсно, міжнародне законодав-

ство свідчить, що покази свідків є ефективною доказовою базою, що не є характерним для України, де зазначений механізм не завжди працює.

Висновок. Враховуючи вищезазначене, можна зауважити, що сьогодні система цивільного законодавства містить багато слабких місць і прогалин, які потребують негайного вирішення. Особливо зазначене стосується правових аспектів укладання усного правочину, що є невід'ємною частиною цивільних і господарських відносин. Практичне застосування усних правочинів вимагає змін через неякісний механізм їх захисту та регулювання, що припускає: впровадження норм захисту прав сторін усного правочину як запоруки підвищення ефективності законодавства; пристосування останнього до міжнародних стандартів через регіональну та універсальну уніфікацію. Прозорість та ефективність судового вирішення конфліктів, які виникли у процесі реалізації усних правочинів, на пряму залежать від осіб, які укладають останній, наявності свідків та доказової бази, яку надасть кожна сторона по справі.

Конституція гарантує кожній людині у сфері цивільних, господарських і суспільних відносин в цілому право на захист, однак попередження настання негативних наслідків девіативної поведінки відноситься до компетенції самої людини, а не держави. Тому будь-якому суб'єкту, передусім, необхідно самостійно вирішувати для себе, яким чином попередити потенційне виникнення конфлікту інтересів та обрати відповідну форму їх захисту в процесі укладання правочину, щоб потім не доводити справу до судового розгляду.

Список літератури:

1. Роз'яснення Міністерства Юстиції України від 19.04.2011. р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0028323-11>
2. Поталайко М. Електронна форма правочину. Презентаційні матеріали. 2016. URL: http://uba.ua/documents/presentation/22-04-2016/Polatayko_2016.pdf<http://uk.x-pdf.ru/5yuridicheskie/271346-26-mizhнародne-privatne-pravo-pidruchnik-redakci-yu-profesora-zhushmana-docenta-shumilo-zatverdzheno-ministerstvom-osviti-na.php>
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>
4. Єдиний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/2>
5. Кухарева Г.П. Форми правочинів. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2006. № 32. С. 298–302.
6. Давидова І.В. Загальні ознаки правочинів, що вчиняються суб'єктами цивільних правовідносин. Часопис цивілістики. 2015. Вип. 18. С. 25–28.
7. Пастернак В. Форма правочину – невід'ємна частина його дійсності. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 215–217.

ЗАЩИТА ПРАВ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ СУБЪЕКТОВ В ПРОЦЕССЕ РЕАЛИЗАЦИИ УСТНЫХ СДЕЛОК

Исследуется юридическое содержание устной сделки. Раскрывается проблематика определения данного понятия в современном гражданском законодательстве. Анализируются негативные экономические последствия заключения устных сделок. Рассмотрен практический опыт применения как устных, так и письменных сделок в международном законодательстве и хозяйственной практике Украины. Прозрачность и эффективность судебного разрешения конфликтов, возникших в процессе осуществления устных сделок, зависят от поведения людей, которые их непосредственно заключают, наличия свидетелей и доказательной базы, которую предоставит каждая сторона в этом деле. На основе научного анализа теоретических и практических разработок в данной сфере исследования предложено законодательно закрепить механизм реализации устных сделок и защиты экономических интересов субъектов-участников.

Ключевые слова: экономические интересы, защита прав, письменная сделка, право, устная сделка.

PROTECTION OF RIGHTS AND ECONOMIC INTERESTS OF SUBJECTS IN THE PROCESS OF REALIZATION OF ORAL TRANSACTIONS

The legal content of the oral transaction is examined. The problematic of the definition of this concept in modern civil legislation is revealed. The negative economic consequences of the closing of oral transactions are analyzed. The practical experience of applying both oral and written transactions in international legislation and economic practice of Ukraine is considered. On the basis of scientific analysis of theoretical and practical developments in this field of research, it is offered to fix the mechanism for implementing oral transactions and protecting the economic interests of the participating entities legislatively.

Key words: economic interests, protection of rights, written transaction, law, oral transaction.